

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Parlamento'da Temsili: 1946-1960

Representation of the Eastern and Southeastern Anatolia in the Parliament: 1946-1960

Songül MIFTAKHOV*

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kürt nüfusun yoğunluklu olduğu çeşitli illerde, 1946-1980 yılları arasında siyasal temsil ve katılımın parlamenter düzeyde nasıl gerçekleştiğini araştırmaktır. Bu doğrultuda, seçime giren partilerin her genel seçim döneminde aldıkları oyların bölgedeki belirli illere dağılımı ve bu illerden seçilen milletvekillerinin siyasal, sosyal, iktisadi ve kültürel profilleri ayrıntılarıyla incelenmiştir.

1946 yılı ile 1980 askeri darbesi arasındaki dönemde bölgenin parlamentodaki temsili büyük ölçüde geleneksel yerel eşrafın elindedir. Bölgede ekonomik ve sosyal olarak güçlü olan sınıflara işaret eden yerel eşraf, büyük toprak sahipleri, aşiret ve tarikat liderlerinin yanı sıra bu sınıfın eğitilmiş, aydın kuşağını da içeren çok katmanlı bir yapıdan oluşmaktadır. DP iktidarı döneminde yerel seçkinlerinin tüm katmanları parlamentoda temsil olanağı bulmuştur. Bölgeyi ağırlıklı olarak parlamentoda temsil eden, siyasal partilerin patronaj ilişkisi içinde oldukları geleneksel yerel eşraf oluşturmuştur. Yerel eşrafın "Doğucular" olarak tanımlanan bir diğer katmanını ise dönemin Kürt aydın kuşağı oluşturmuştur. Doğu'nun geri kalmışlığına çözüm bulmak amacıyla parlamentoda yer aldıklarını ifade eden Kürt aydınlarının siyasal partilerle kurduğu ilişki biçimi 1960'lı yıllar itibarıyla dönüşmeye başlamıştır. Geleneksel yerel eşraf sağ partiler üzerinden, siyasi ve ekonomik anlamda merkeze entegre olurken, bir yandan da yerel siyasal katılım kanallarını da ellerinde tutmuşlardır. Böylelikle siyasal temsil ve katılımın merkez, yerel ve sivil toplum düzeylerini tekelleştirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Temsil, Parlamento, Seçimler, Yerel eşraf, Doğu ve Güneydoğu

Abstract

This study explores political representation and engagement of Eastern and Southeastern Anatolia regions, known to have dense Kurdish population and referred further to as Eastern region, in the Turkish parliament between 1946 and 1960. In this respect election ballot distributions are analyzed for the region as well as political, social, economic and cultural profiles of the parliamentarians elected here. Between 1946 and military coup of 1980 Eastern region were mainly represented through local notables. Multilayer would potentially be the best adjective for local notables profile that stands for powerful class from economic and social perspective in the region. These layers involve landlords, local

* Dr. Songül Miftakhov, Marmara Üniversitesi Öğretim Görevlisi, songulm@marmara.edu.tr

aşiret (clan) leads, *tarikat* (religious order) leads as well as educated and intellectuals. During *Demokrat Parti* rule all layers of local notables had opportunity to be represented in the parliament. Traditional local notables had most of the privileges to be represented given their connectedness with political parties. Another part of local notables known as *Doğucular* (the Easterns) evolved to become Kurdish *intelligentsia*. Relations with political parties started to transform over 1960s after Kurdish *intelligentsia* aimed to bring remediation for Eastern underdevelopment issues. Traditional local notables integrated into right-wing parties considering political and economic aspects. At the same time they kept control over local political involvement channels. As a result political representation and presence were monopolized at central, local and civil society levels.

Keywords: Representation, Parliament, Elections, Local nobles, Eastern and Southeastern Anatolia.

GİRİŞ

Lice'deki yüzbaşı hakkında halkın şikayetlerine karşı Lice DP il başkanı dedi ki "bu yüzbaşıyı hemen buradan alın..." hemen aldılar. Bu başlı başına bir devrimdir. Ümidini, cesaretini kaybetmiş bir halk hiçbir şey yapacak durumda değil ve olmadığını da farkındaydı. Bir sandığa oy atmakla dünya değişti. (Miroğlu, 2005:172)

1946-1950 yılları arası DP'nin güçlü muhalefeti DP'yi Tek Parti döneminin küskünlerinin toplanabileceği bir çatı partisi haline getirmişti. Dindarlar, büyük toprak sahipleri, güçlü aşiretler yanında, 1934 yılında çıkarılan 2510 Sayılı Mecburi İskân Kanunu'nun mağduru olmuş, yorgun düşmüş, sürgün aileleri için DP, kaybettikleri güçleri yeniden kazanma şansını yakalayabilecekleri bir olanaktı. DP'nin büyük toprak sahipleriyle kurduğu ittifak bu sınıfın genç aydın kuşağına da uzanıyordu. (McDawoll, 2004:526-528) Bölgenin sorunlarına çözüm bulma ümidiyle DP'yi destekleyen, daha sonra Kürt siyasal muhalefesinde yer alan Canip Yıldırım'a ait yukarıdaki sözler dönemin Kürt aydınların, eşrafının DP'ye bakışını yansıtıyordu.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yer alan illerin parlamentoda temsili genellikle 1990'lardan itibaren kurulan ve bölgeye özgü sorunları, talepleri ve çözüm önerilerini parlamentoya taşıma iddiasında olan çeşitli Kürt partilerinin parlamentodaki varlığıyla ilişkilendirilir. Ancak Kürt partilerinin ortaya çıktığı 1990'lara kadar geçen süreçte Bölge'nin parlamentoda nasıl ve kimler tarafından, hangi siyasi partiler veya oluşumlar aracılığıyla temsil edildiği sorusu sorulmamıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kürt nüfusunun yoğunluklu olduğu çeşitli illerde, (Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Urfa, Van) 1946 ile DP iktidarının sona erdiği 1960 yılları arasında siyasal temsil ve katılımın parlamenter düzeyde nasıl gerçekleştiğini araştırmaktır. Bu doğrultuda, seçime giren partilerin her genel seçim döneminde aldıkları oyların bölgedeki belirli illere dağılımı ve bu illerden seçilen milletvekillerinin siyasal, sosyal, iktisadi ve kültürel profilleri ayrıntılarıyla incelenmiştir.

1946 yılı ile 1960 askeri darbesi arasındaki dönemde bölgenin parlamentodaki temsili büyük ölçüde geleneksel yerel eşrafın elindedir. Bölgede ekonomik ve sosyal olarak güçlü olan sınıflara işaret eden yerel eşraf büyük toprak sahipleri, aşiret ve tarikat liderlerinin yanı sıra bu sınıfın eğitilmiş, aydın kuşağını da içeren çok katmanlı bir yapıdan oluşmaktadır. Bu çalışma, DP iktidarı döneminde yerel seçkinlerinin tüm katmanları parlamentoda temsil olanağı bulunduğunu ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

“Doğu” 1946’da ile tekrar Siyaset Sahnesinde

1925 Şeyh Said İsyanı sonrası Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da parti teşkilatlarını kapatan CHP, buradaki idaresini Umum Müfettişlikleri, Halkevleri ve valilikler aracılığıyla yürütmeye çalışmıştı. Bölgeyi temsil edecek vekillerin büyük bir kısmını Batı’dan, bölgeyi hiç tanımayan asker ve bürokrat sınıftan seçen CHP, bir kaç temsili yerel bağları da canlı tutmaya çalışmıştı. Bu bağlar daha çok İttihat ve Terakki döneminden itibaren siyasetini devlete entegre olarak yürütmüş yerel eşraf üzerinden sürüyordu.

CHP’nin Doğu’daki “dolaylı” temsiliyetinde ilk kırılma, partililerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’ya yaptığı “Şark Vilayetleri Gezisi” ile oldu. Şark vilayetleri gezisi, iç ve dış konjektürel değişimlere bağlı olarak, çok partili siyasal bir rejime geçmeye yönelik tartışmalar sürecinde gerçekleşti. CHP Genel Sekreteri Mahmut Şevket Esandal’ın 1942 yılında “*Doğu vilayetlerinde parti teşkilatı kurarak buraların ülke birliği ve bütünlüğü içinde bir yama gibi olmaktan kurtarmaya bir yol aramak*” amacıyla yaptığı bir geziydi. (Önen: 2011:153-198)

Esandal’a göre parti teşkilatlarının doğu vilayetlerinde olamaması daha çok dil farklılığından kaynaklanmaktaydı. Esandal’a göre, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da parti teşkilatlarından önce dil farklılıklarını giderecek “*birer kültür kurumu olan Halkevleri açmak dil ve bilgi yayımı için çok doğru bir karardır.*” Esandal, Diyarbakır, Elazığ, Urfa, Bitlis ve Van ile “ev dilleri” Türkçe olan kazalarda parti teşkilatının kurulmasını önermişti. (BCA, 490.01/571.2274.1.) Oysa, İsmet İnönü Doğu ve Güneydoğu’da parti teşkilatları açılmasından yana değildi. İnönü’ye göre Doğu vilayetlerinde “geçmişin intikamını almak isteyenler” olabilecekti. Ancak İnönü geziyle birlikte fikrini değiştirdi. (Toker, 1970:141).

CHP’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki teşkilatlanma çalışmaları 1944 ile 1947 yılları arasında tamamlandı. Örneğin 1. Umum Müfettişlik bölgesi olan Diyarbakır’da parti teşkilatı 1944 sonbaharında kurulabildi. CHP Diyarbakır teşkilatının il başkanlığına, il idare kurulu üyeliklerine İTC döneminden itibaren merkez siyasetle bağlarını sürdüren aileler getirilmişti. Aralarında, yerel eşraftan Adil Tigrel, Nedim Pirinççioğlu, Abdullah Pirinççi gibi büyük toprak sahipleri vardı. (BCA, 490.01/277.1112.2). CHP’nin parti teşkilatı kurduğu yerlerde, güçlü aileler arasında iktidar ve çıkar mücadeleleri parti teşkilatının bu aileler arasında sıkça el değiştirmesine neden oluyordu. Aileler, ya da eşraf arasındaki çekişmeler daha sonra “muhalif parti” olarak DP’nin şehirde taraftar bulmasına yol açmıştı (Akekmekçi ve Pervan, 2012:238).

DP ve CHP'nin iletişim kurmaya çalıştığı toplumsal tabanların eşraf, şeyh ve aşiret liderleri gibi bölgenin dinamiklerinde belirleyici konumda bulunan aktörlerden oluşuyordu. Örneğin, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden 1950 yılına kadar 30 yıl boyunca CHP'den Van milletvekilliği yapmış İbrahim Arvas Nakşibendi tarikatının en güçlü koluydu. Arvas ailesi, hemen her dönem parlamento temsilci göndermişti. Aşiret ve cemaat ilişkilerinin iç içe geçtiği Arvasiler, ekonomik ve siyasal bir güç olarak nüfuzlarını bütün hükümetler dönemlerinde sürdürmüşlerdi. (Ebinç, 2008:112).

Kurulduktan sonra taşrada belli bir güç merkezi olmak isteyen DP de, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun birçok yerinde teşkilatlanma çalışmalarını başlatmıştı. Ancak teşkilatlanma çalışmaları, gerek ekonomik yetersizliklerden gerekse valilerin engeliyle karşılaşması dolayısıyla yavaş ilerlemişti. Örneğin, Tarık Ziya Ekinci Diyarbakır'a gelen DP heyeti ile rastlantısal karşılaşmalarını şöyle aktarır;

Henüz bir tıp öğrencisiyken tatil nedeniyle Diyarbakır'daydım. Genellikle ders çalıştıktan sonra dışarı çıkar, çevredeki arkadaşlar, dostlarla sohbet ederdim. Bir gün DP teşkilatını kurmak için Diyarbakır'a geleceklerini haber alan valilik sokak sokak duyuru yapıp kimsenin evden çıkmaması emrini vermişti. O gün sokağa çıktığımda çarşı bomboştur. DP üyeleriyle sokakta karşılaştım. Saat geçti ve kalabilecekleri bir yer yoktu. Ben de evimde ağırladım.” Ekinci, DP heyetini evde ağırlaması üzerine babasının kendisine kızdığını ve “bizi sürdürtecek misin oğlum” diyerek çıktığını anlatır (Ekinci ile görüşme, Eylül 2016).

Ahmet Emin Yalman ise DP teşkilatı kurulurken karşılaştığı zorluğu şöyle ifade eder: “İlk zamanlarda genişleme imkânları şiddetli baskı altında idi. Her nerede teşkilat kurmak üzere bir müteşebbis heyet getirilse, bu heyet tek parti devrinin valileri ve CHP ocakları tarafından türlü türlü yollardan korkutuluyor, çekilmeye zorlanıyordu.” (Öner, 2008:112, Yalman, 1970:52).

CHP'nin önünde 1947'de yapılması planlanan bir genel seçim duruyordu. DP ise eski partisinden katılımlarla genişlemeye başlamıştı. Parti programında ekonomik ve siyasal alanda liberalleşme, temel hak ve özgürlükler ve tek dereceli seçimlere geçilmesi gibi görüşler hakimdi. DP'nin örgütlenmesine imkân vermemek adına seçimler 1946 yılına çekildi. DP sadece 6 aylık bir partiydi ve seçime hazır değildi. 21 Temmuz 1946 yılında açık oy, gizli sayım ve çoğunluk sistemine göre yapılan seçimler adli denetim dışında gerçekleşti. (Demirel, 2013:308)

1946 seçimlerinin en temel özelliği, seçmenlerin partilere değil adaylara oy vermesi oldu. Bu durumda partinin oy oranını da saptamak mümkün değildi. En çok oyu alan aday partilere bakılmadan milletvekili seçilebiliyordu. 465 milletvekilinden oluşan sekizinci Büyük Millet Meclisi'nde CHP 397, DP 61 ve bağımsızlar ise 7 milletvekilliği aldı (Demirel, 2013:309).

1946 seçimlerinde seçim kurullarının yargı denetiminden yoksun bir şekilde CHP üyelerinden oluşması seçimlerin bağımsızlık ilkesinin çiğnendiğini açıkça gösterir (Timur, 1991:79). Böylelikle CHP bu seçimden galibiyetle çıkarken, 1946 seçimleri Türkiye tarihinin en “şaiBELİ seçim” sıfatıyla tarihe geçti.

DP'nin doğudaki teşkilatlarını tamamlamamış olması, dolayısıyla seçimlere buralardan aday gösterememesi nedeniyle 1946 seçimlerinde, CHP'nin bölgedeki dar ölçeklendirme alanında yer alan illerin hepsinde, CHP tam liste çıkardı (TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011).

1946 milletvekili listelerine bakıldığında, Mebusan Meclislerinde de görev almış, Tek Parti döneminde devletle uyumlu hareket eden geleneksel ailelerin listelerde yer aldığı görülmüştür. Yularıda da belirtildiği gibi Hakkari civarında toprakları olan İbrahim Arvas örnek gösterilebilir. (Ebinç, 2008:112).

Cumhuriyet Türkiye'sinde toprak ağalığı-siyaset ilişkileri açısından öne çıkan ailelerden bir diğeri Pirinççilerdir. (Arslan, 1992: 57-58)² Bir süre Bayındırlık Bakanlığı da yapan Fevzi Bey, akrabaları olan Şeref Uluğ ve Ziya Gökalp'le birlikte Mebusan Meclislerinde bulunmuşlardır. Vefik Pirinççioğlu, Kurucu Meclis'te I. dönem milletvekilliği yapmıştır. (TBMM Milletvekilleri Kişisel Dosyası, Sicil No: 1545, Defter No:22).

1946 parlamentosunda Diyarbakır'da CHP listesinde yer alan toplam yedi milletvekilinden altısının aile soyağacına bakıldığında büyük toprak sahibi ailelerinin yakınları olduğu görülür. Şeref Uluğ, Osman Ocak, Vedat Dicleli, Feyzi Kalfagil, İhsan Hamit Tiğrel büyük toprak sahipleridir. Şeref Uluğ, on yıl belediye başkanlığı yapmıştır. Politik geçmişi İttihat ve Terakki Fırkası'na kadar uzanır. Şeref Uluğ ve Osman Ocak'ın aileleri Osmanlı Devleti'nde Müftüzadeler ve Nakipler olarak bürokraside de yer almış, Mebusan Meclislerinde görev yapmışlardır. Vedat Dicleli ve Cavit Ekin bürokraside çalışmışlardır. İhsan Hamit Tiğrel'in politik geçmişi Birinci Meşrutiyet'e kadar uzanır. Fezyi Kalfagil, toprak sahibi ve tüccardır. (Beşikçi, 1991:228)³ Böylelikle tarihsel olarak, toprak sahipliği, siyaset ve bürokrasi alanındaki iktidar tekelleşmesi karşımıza çıkmaktadır.

1950 Seçimleri ile Yeni Bir Parlamento

DP'nin 1950 ve 1954 seçimlerindeki (Tablo 6) başarısı, daha önce CHP saflarında yer almış olsalar dahi, güçlü Kürt ağa ve şeyhleri kendi saflarına katabildiklerini göstermektedir.⁴ 1946-1950 yılları arası DP'nin güçlü muhalefeti DP'yi Tek Parti döneminin küskünlerinin toplanabileceği bir çatı

2 Pirinççizade Arif Efendinin 1879 yıllarında 30 kadar köye sahip bulunduğu, belediye başkanlığı, İstinaf Mahkemesi üyeliği, il idare meclisi üyeliği, ticaret odası başkanlığı yaptığı, 1908 Meşrutiyeti'nde Diyarbakır milletvekili iken öldüğü bilinir. Arif Efendi'nin ölümünden sonra oğlu Fevzi Bey'in Millet Meclisi II. dönemi sonuna kadar Diyarbakır'ı temsil ettiğini görüyoruz. (Rıfık Arslan, "Diyarbakır'da Toprak Mülkiyeti, 1992.

3 Bir koluyla Ulema sınıfına dayanırken bir koluyla da bürokrasi içinde olmuş Müftüzadeler (Uluğlar) ailesi de büyük toprak mülkiyeti sınıfında gelir. Ziya Gökalp ailenin ilk politikacısıdır. Amcası Şeref Uluğ Belediye başkanlığı ve I, II, VII, VIII. dönem milletvekilliği yapmış bir politikacıdır. Nakipler (Ocaklar) ailesi de Ulema sınıfından gelmektedir. Diyarbakır müftülüğü de yaptıkları bilinen ailenin Milli Mücadele'de kurulan cemiyetlerde isimleri geçer. 1920'de açılan ilk mecliste aileden Nakibzade Bekir Sıdkı Bey Siverek mebusu olarak bulunmuş, Osman Ocak ise VII, VIII. dönem milletvekilliği yapmıştır. Zülfiyadeler (Tiğreller) ailesinden Zülfü Tiğrel son Osmanlı Meclisi'nde ve I – V. dönemleri arasında devamlı olarak milletvekilliğinde bulunmuş, İhsan Hamit Tiğrel ise VIII, X, XI. dönemde Diyarbakır'ı temsil etmiştir.

4 CHP'nin de ağa, şeyh ve eşraf kesimiyle bağını tümüyle koparmamıştı. CHP, birçok ağayı sürgüne göndermişti, fakat kendine yakın olanlara dokunmamıştı.

partisi haline getirdi. Nüfusun büyük kısmının kırsal kesimlerden oluştuğu bir dönemde Kemalist dini reformlara yönelik gizli küskünleri parti çatısı altında toplayabildi.⁵ DP'liler Anadolu'da öyle hızlı bir bağ oluşturmuşlardı ki Said Nursi, Mevlana Halid'in Nakşibendi hareketi, Kadiriler DP'lileri destekledi. (Mc Dowall, 2004: 526). DP'yi destekleyenler arasında dindarlar, büyük toprak sahipleri, güçlü aşiretler yanında, bunların 1940'larda üniversitelerde okuyan daha genç eğitimli kuşakları da yer almıştır.

DP, oyların bir kısmını da CHP döneminde sürgün edilen ağaların, tabanından aldı. DP, Tek Parti döneminin sürgün ailelerine milletvekili listelerinde yer vererek “..Seçim kampanyası döneminde doğudaki kültürel kısıtlamaların bir kısmını ortadan kaldırma ve jandarmanın kırsal kesimlerdeki baskıcı uygulamalarını azaltma” sözü de vermişti (Eroğul, 1990:49). DP'nin bu uygulamalarını Altan Tan geçmişteki rejim muhalifi ailelerinin çocuklarını “cesaretle” meclise taşımalarını büyük başarı olarak görüp kendi bünyesinde eritme ve kendine benzetme operasyonu olarak tanımlamıştır (2011:316). Bu şekilde DP'ye destekleri karşılığında siyasal ve ekonomik kaynakların paylaşımı ile CHP muhalifi ağa, şeyh gibi bölgenin nüfuslu ailelerinin sosyal, ekonomik ve siyasal statüleri yeniden pekişmiş oldu.

CHP'den DP'ye kopuşların bir nedeni de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun (ÇTK) uygulanmasıyla ilgiliydi.⁶ Toprak Reformu Yasa Tasarısı'nda amaç çok az toprağı olan ve topraksız köylülere toprak tahsis ederek tarıma elverişli alanlardan yararlanmaktı. Tahsis edilecek arazilerin çoğu devlet arazileri ya da 50 hektarın üzerindeki eski vakıf topraklarıydı. Fakat Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bu tip topraklar fazlasıyla olduğu gibi böyle bir reform, gücünü topraktan alan sınıfların toplumsal hiyerarşisini bozmak anlamına da geliyordu. CHP, söz konusu toprak reformunu uygulamakta, kırsal kesimden gelen oyları denetleyen ağaları kaybetmemek için vazgeçtiyse de DP'ye kayışlar oldu. (Timur, 2003: 69)

Küçük çiftçileri de topraklandırmayı amaçlayan Tarımda makineleşme, ÇTK arazi dağıtımının hız kazanması, ekilen arazileri genişletti. Kanunda yapılan düzenlemelerle 1945-1959 yılları arasında ailelere tahsis edilecek arazi büyüklükleri iki katına çıkartıldı.⁷ Bu topraklandırma programından varlıklı çiftçiler yanında küçük üreticiler de yararlandı. Ancak küçük üreticiler topraklarını ya büyük toprak sahiplerine devretmek ya da satmak zorunda kaldı. Canip Yıldırım anılarında parti

5 DP milletvekili listelerine bakıldığında sürgün ailelerinin oranının yüksekliği dikkat çekmektedir.

6 1947 ve 1948 yılında CHP tarafından çıkarılan 2510 Sayılı İskan Kanunu'nu tadil den 5098 Sayılı Kanunu değiştirmesi, 5227 Sayılı Kanun ile yasaklı kaldırılan ve boşaltılmış bölgelerde köyler teşkili ve halkın yerleştirilmesi hakkında çıkardığı 5826 Sayılı Kanun ile yasak bölge ilan edilen yerlerde yerleşimi serbest bırakarak ve tapuya bağlı olarak devlete geçmiş olan taşınmazları eski sahiplerine geri verilmesinin sağlanması, sürgündeki Kürtlere yönelik adımdı. Resmi Gazete, Sayı:7880, Kabul Tarihi:3.VIII.1951, İlan Tarihi:9.VIII.1951, Kanun Nu:5826

7 Toprak reformu (1929'da adı Çiftçi Ocakları olarak da geçen) 1930'lara kadar dayanan Tekparti döneminin otakçılığı ve küçük çiftçileri topraklandırmayı amaçlayan daha çok siyasi bir proje olarak ele alındı. Ancak 1945 ilkbaharında ÇTK kanunlaşınca CHP'nin de içinde epeyce güçleri olan toprak ağaları sert muhalefet gösterdiler. Bu yüzden ki inanılmaz bir hızla CHP, ÇTK'yu toprak ağalarının pek de itiraz etmeyecekleri bir çerçeveye çekti. ÇTK tartışmasında CHP içinden gelen sert tartışmalar, Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Emin Sazak'ın sert eleştirileri DP'ye prim kazandırırken iktidarın güç yitirmesine yol açacaktı. 1950-1954 seçimlerinde DP'lier tarımı seçim çalışmalarının ana eksenine oturtmuşlardı. Bkz: M. Asım Karaömerlioğlu, *Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikâyesi*, Birikim Dergisi, Sayı 107 – Mart 1998)

çalışmaları sırasında köylülerin “tapu bizim toprak ağanın” diye isyan ettiğini belirtir. (Miroğlu, 2010:158) Bu görüşü destekleyen çalışmalardan biri ise 1955 yılında yapılan bir araştırmadır. Bu araştırma Türkiye’yi bölgelere ayırmış, Güneydoğu Anadolu bölümünde 68 köy incelemiş, bunlardan 15’i Diyarbakır’ın toprak mülkiyeti yönünden büyük toprak sahipliğinin yoğunlaştığı üç ilçeden (Merkez-Bismil-Silvan) seçilmiştir. Söz konusu araştırmaya göre, tarımda makinalaşma, tarımsal kredinin de desteği ile büyük toprak sahipleri ve ticaret erbabını güçlendirerek, küçük çiftçiyi yok etmiştir. Türkiye’de bu yöndeki büyüme, 1948 – 52 yılları arasında yüzde 31 iken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yüzde 36 olmuştur. Büyüme iki yönde olmaktadır. Ya sahiplik artmakta veya büyük toprak sahipleri küçük toprakları kiralamaktadır. Sahipli toprakların artışı dört yılda yüzde 6’dır ve satın alınan toprakların yüzde 69’u aynı çevrededir. Bu tür toprakların yüzde 67’sinin daha önce tarım yapılan topraklar olması küçük işletmelerin tasfiye edildiğini, dolayısıyla çiftçilerin tarımı bıraktıklarını göstermektedir. (ASBF Yayını, 1955)

İklim koşullarının elverişliliği yanında Kore Savaşı’nın etkisiyle dünya piyasasında buğday fiyatlarının yükselişi kimi çiftçileri zenginleştirdi. Arazilerin tarıma elverişli hale getirilmeleri, büyük verimli araziler ve makineleşme tarımsal kalkınma hedefleriydi. 1948’de ülkede 1750 traktör varken 1950 sonunda 10.000 rakamına ulaşmıştı. Bu rakam 1953’te 30.000’e 1954’te ise 40.000’e ulaştı (Zürcher, 2008: 326).

Ekilen arazilerin genişlemesi ve tarımsal üretimdeki artışta hükümetin sabit fiyatlı destekleme alımları önemli rol oynadı (Özcan, 2016:52). Karayolu, inşaat sanayii, tarım sanayi alanında yoğunlaştı. 1950-1954 yılları arasında yeni yollar bağlandı. Köyler dışarı açıldı. Bu süreç sosyal farklılaşma ve tabakalaşmayı da artırdı. Makineleri tamir edecek, yol yapımında çalışacak devlet hizmetlerinde çalışacak teknisyenlere ihtiyaç doğdu. (Karpat, 2004:75) Ziraat Bankası kredileri artırıldı. Özel girişimcilere kredi sağlamak amacıyla Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuştu (Eroğul, 1990:124).

Ulaşım olanakları yaygınlaşınca eski dönemin eşraf kesimi ticarete girdi. Kürt tarım burjuvazisi Kürt ticaret burjuvazisini geliştirdi (Gezici, 2013:164). Giderek batıdaki sanayi burjuvazisine bağlı bir Kürt ticaret burjuvazisi oluşmaya başladı. Hem büyük toprak sahipleri hem de tüccar oldular. Kredi bulmak ve yeni temsilcilikler almak için siyasal partilerinin yerel örgütlerinde görev aldılar. İktisadi bütünleşme onları devlete daha bağımlı kıldı.

1940’lı yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yatılı bölge okulları açılmaya başlandı. Bu dönemde Kürt elitlerinin çocuklarının okuma oranları arttı. Kökleri 19.yy’a uzanmakla beraber, 1940’larda yeniden oluşmaya başlayan Kürt aydın tabakası, 1950’lerde genişledi. (Alış, 2009:68) Tarık Ziya Ekinci’nin aktardığına göre “1940’a kadar Adana’ya gidebilenler lise okuyabiliyorlardı. Tek Parti döneminde Diyarbakır’da kapatılan Lise 1941 yılında tekrar açıldı. 1950’lerde artık çoğalmıştı. Bizim zamanımızda Lice’den 1 üniversite mezunu çıkarken 1950’lerde bu sayı 50’lere çıkmıştı.” (Ekinci ile Söyleşi, 27.07.2016,).

Fakat 1950’lerdeki koşullarda henüz milliyetçi duygular güçlü değildi. Anılardan ve tanıklıkların anlatılarına göre devletle işbirliği içinde olan büyük toprak sahipleri zaten son derece devletçiydiler.

Kırdan büyük şehirlere okumaya giden eşraf ailelerinin çocukları ise “Kürt” olduklarını “dışarıda” anladılar.⁸ Ekinci “biz köyde Kürtçe, Diyarbakır’da Türkçe konuşulur zannederdik” der. Ancak öğrenci olarak gidilen yerlerde farkına varılan bir kimlik olan Kürt kimliği son derece folklorik bir anlam taşıyordu (Ekinci ile Söyleşi, 31.01.2017).

Okuryazarlık oranının Kürtlerin yaşadığı bölgelerde de artmaya başlaması güçlü yerel Kürt ailelerinin yanında küçük esnaf çocuklarının da eğitim olanaklarından yararlanmasına zemin hazırladı. Sürgündeki Şeyh Selahattin’in oğlu Kamran İnan liseyi Bursa’da okumuştur. İnan gibi sürgünde büyüyen çocuklar okuyarak avukat, doktor olmuşlardı. Dolayısıyla göç ve eğitim yoluyla Kürt toplumunun kendi içinde bütünleşme süreci de hızlandı.⁹

İktidara gelmesiyle birlikte Kürtlerle barışmak için çeşitli girişimler başlatan DP’nin, meşruiyetini ve tabanını genişletme çabasını ve bu yönde toplumun çeşitli kesimlerine yönelik toleransını bir fırsat olarak değerlendiren Kürt aydınları DP’de Kürt kimlikleriyle siyasete katılmaya başlamışlardır. Kürt aydınları geçmişin sorunlarını meclise taşımış, Van-Özalp’da 1943’te meydana gelen *Mustafa Muğlalı Olayı* ya da *33 Kurşun Olayı*’nın sorumlusu olarak yargılanan Orgeneral Mustafa Muğlalı’nın yargılanması için çaba göstermişlerdir.¹⁰ 1952’de Kürtler için tarihi başka bir gelişme, Mustafa Remiz Bucak’ın önerisiyle Umumi Müfettişliklerin kaldırılması oldu.

Ancak DP’nin Kürtlerle olan ilişkilerinde iyileştirici adımlar atmasına rağmen Celal Bayar’ın kişiliğinde durumun farklı olduğuna yönelik iddialar vardır. Mustafa Remzi Bucak, Bayar’ın Kürt sorununa bakışını şu şekilde aktarır; “*Bayar DP’nin kahır bir ekseriyetle iktidarı kazanabileceğini kestirebilmiş olsa idi, bizi listesine, denemeyi, ön seçimi, kazanmış olmama rağmen almayacağı aşikâr idi.*” Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar Çankaya Köşkünde bir yemekte Bucak’ı; “*Remzi Bey, senin kim olduğunu, ne maksat güttüğünüzü biliyoruz. Hareketlerini yakından takip ediyoruz. Unutma ki, Kürt meselesi bizim için Ermeni meselesinden çok, pek çok daha önemlidir. Aynı akıbetin başınıza gelmesini istemiyorsanız, bu kadar muamele ve müsamaha size çoktur bile*” diyerek tenkit ettiği anlatılır (Tan, 2011: 317).

Mustafa Remzi Bucak, Yusuf Azizoğlu, tenkit edilse de geçmişin acılarını mecliste tartıştı. Musa Anter, “*DP’den yana olduğumuz için her şeyi söyleyebildik. CHP’nin 27 yıllık zulmünü ortaya çıkardık*” diyerek Kürt aydınlarının DP’den beklentilerini özetlemiştir (Ekinci ile Söyleşi,

8 Sözkonusu iddia, görüşme yaptığım Dengir Mir Mehmet Fırat, Tarık Ziya Ekinci ve bazı yerel eşraf ailelerinden bana aktarılan bilgilerdir.

9 Kinyas Kartal, Bucak aşiretinden Mustafa Remzi Bucak gibi dönemin önemli Kürt aydınları DP ve daha sonra AP’de yer almış ve Kürt kimliğine yönelik çalışmalarda bulunmuşsa da bunların sayıları parlamento içinde giderek azalmıştır.

10 1900’den 2000’e Kronolojik Kürtler, 2000:30. 1950 seçimlerinden önce, 3 Aralık 1948’de DP Eskişehir Milletvekili İsmail Hakkı Çevik’in olayı meclis gündemine getirmesi ile olay yeniden alevlenmiş, Nakşiler de destekleyince, 19 Ocak 1949’da Muğlalı’nın soruşturulmasına başlanmıştır. Bu şekilde DP bu davayı CHP’ye karşı Tek Parti dönemiyle özdeşleştirerek kullanmış, söz konusu dava siyasi bir gösteriye dönüşmüştü. Daha sonra 2 Mart 1950’de Muğlalı 20 yıl hapse mahkûm edilmiş, 27 Eylül 1950’de sağlık sorunları nedeniyle tahliye edilen Muğlalı’nın durumu ile ilgili DP Diyarbakır Milletvekili Mustafa Ekinci, “eğer deliyse tımarhaneye, aciz ise Darülaceze’ye, sağlam ise hapishaneye” gönderilmesini isteyerek konuyu yeniden meclis gündemine getirdi.

31.01.2017). Ortak kimlik bu tartışmalar etrafında zamanla güçlenecekti, ancak bu kişilerin parlamentodaki sayıları da giderek azalacaktı.

Bu dönemde gerek parlamentoya seçilen milletvekilleri gerekse yayınlar yapan Kürt aydınları arasında Kürt sorunu, "Doğu sorunu," "kalkınma sorunu" olarak tartışıldı. Gazetelerde geçmişin acılarına yönelik yazılar yazıldı. Tüm bu toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmeler DP'nin 1950 seçimleri itibarıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hızla güçlenmesine yol açtı ve yerel eşrafın farklı katmanlarıyla parlamentoda yer aldığı görüldü.

1950 seçimleri DP için bir zaferken CHP için büyük bir hayal kırıklığıyla sonuçlandı. Aslında CHP'nin Türkiye genelinde aldığı yüzde 39,6 oy azımsanamayacak bir orandı. Ancak DP'nin aldığı 55,2 büyük bir zaferdi. 1950'de iktidarın seçimle el değiştirmesine konjektürel nedenler, yerleşik bir iktidara karşı yıllardır biriken yakınmalar, iki parti arasındaki yapısal farklılıklar neden oldu. Ancak bunun yanında daha belirleyici olan, CHP döneminde siyasetle uğraşma tekeline elde etmiş egemen bir azınlığın dışında kalan bazı toplumsal sınıf ve tabakaların DP içinde örgütlenerek politika sahnesine çıkmış olmalarıydı. DP'nin temsil ettiği taşra küçük burjuvazisinin, büyük toprak sahipleri ve tüccarlarla yaptığı ittifak, köylünün önemli bir kesimini de peşinde sürükleyerek, CHP tabanını yenilgiye uğrattı (Tunçay, 1983:1977).

1950 seçimlerine göre dar alan ölçeklendirmesine giren 10 ilin oy oranlarına bakıldığında iki parti arasında Türkiye geneline göre oylar birbirine daha yakındı. Tablo 1'de görüldüğü gibi DP yüzde 46,7, CHP ise yüzde 46,5 oy aldı. İki partinin oy yakınlığına rağmen, temsil oranı arasındaki büyük açıklık çoğunluk sisteminden kaynaklıydı. Bölge'nin Parlamento'daki temsiliyetinde DP ağırlığı vardı.

Ancak, 39 milletvekilliğinin 28'ini DP, 11'ini CHP aldı. Katılım oranı ise yüzde 88,7 gibi yüksek bir oranda oldu. 1950 seçimlerinde Türkiye genelinde çoğu ili DP kazanmasına rağmen, bölgede bazı yerlerde CHP'nin önde gittiği görüldü. Bitlis, Bingöl ve Hakkâri çok büyük farklarla CHP'yi destekledi. Ağrı, Siirt ve Diyarbakır'da ise DP'nin oy oranı CHP'nin oldukça üzerinde oldu. DP; Ağrı'da yüzde 64,5, Siirt'te yüzde 59, Diyarbakır'da yüzde 52,8 oy oranı ile CHP'yi geçti.¹¹

1950 seçimlerinde DP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da patlama yaptığına yönelik yaygın görüşlere katılmakla birlikte öte yandan CHP ile aralarındaki oy farkının yakın olması yerel eşrafın CHP ile olan ilişkisinin devam ettiğini göstermektedir. CHP ile DP'nin aldığı oylar birbirine oldukça yakınsa DP'nin çıkardığı milletvekili sayısının fazlalığı ise çoğunluk esasına dayalı seçim sistemiyle ilgilidir¹² (Tablo 2).

11 TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011. CHP'nin Kars'ta aldığı oyları göz önüne alırsak (58,5) tüm milletvekillerini kazanmış olması DP ile arasındaki açığı kapattığı söylenebilir.

12 TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011.

Tablo 1: 1950 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Oy Dağılımı

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Siirt	Urfa	Van	Bölge	Türkiye
Katılım Oranı (o/o)	92,6%	92,3%	90,8%	90,2%	64,2%	88,2%	89,8%	87,7%	88,7%	88,2%	88,7%	89,3
Milletvekili Sayısı	3	2	3	7	1	7	2	4	7	3	39	487
CHP	35,2	56,2	60,7	47,2	100	49,7	48,7	41	48,1	50,5	46,5%	39,6
DP	64,5	29,9	30,3	52,8	54,4	42,8	51,3	59	51,9	41	46,7%	55,2
Millet Partisi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0%	4,6
Bağımsız	0,3	0	0	0	0	7,6	0	0	0	8,5	4,3%	0,6

Tablo 2: 1950 Seçimleri Temsil Esasına Göre Oy Dağılımı

Partiler	Adayların Aldığı Ortalama Oy	Milletvekili Sayısı	Temsil Oranı	Temsil Oranı Eksi Oy Oranı
CHP	46,5%	11	28,2%	-18,3%
DP	46,7%	28	71,8%	25,1%
Millet Partisi	0,0%	0	0,0%	0,0%
BĞMSZ	4,3%	0	0,0%	-4,3%
Toplam	97,5%	39	100,0%	

1950 ve 1960 yılları arasında Doğu'da siyasal etkinliği olan tek sosyal güç toprak ağaları ve şehirli eşraftı. CHP ile DP arasındaki oy yakınlığının işaret ettiği gibi oy tercihleri henüz netleşmemişti. Parti tercihlerinde ise ideolojik olmaktan çok pragmatik sebepler belirleyici oldu.¹³ Bir başka belirleyicilik ise bölgenin toplumsal yapısından kaynaklı, aşiretler ve aileler arası karşıtlık ve rekabetti.¹⁴

1950 yılında seçilen milletvekillerin temsil ettikleri illerle doğdukları illerin dağılımındaki uyumluluk artış gösterdi. Doğu ve Güneydoğu bölgesinde seçilen milletvekilleri ile doğum yerleri arasındaki dağılım 1920 ve 1923 düzeyine döndü. 1920 ve 1923 meclislerine seçilen 67 milletvekilinden yüzde 70,1'i ana dili Kürtçe olan nüfusun oranının yüzde 20'nin üzerinde olduğu il veya ilçelerde doğmuşlardı. 1927'den başlayarak Tek Parti dönemi sonuna kadar toplam vekillerin yarısına yakını İstanbul ve Balkan kökenli milletvekilleri idi. 1950 yılında ise İstanbul ve Balkan kökenli milletvekillerinin oranı yüzde 7,5'e düştü. Kürtçenin Anadil olarak yüzde 40 ve üzeri olduğu illerde doğanların kapsadığı dar ölçeklendirme alanına bakıldığında, 1946-1950 arası dönemde

13 1950'de CHP'ye oy verenlerin 1954 yılında DP'yi desteklediklerini göstermektedir. Özellikle Bitlis, Bingöl ve Hakkari gibi şehirler çok büyük farklarla CHP'yi desteklemişken Ağrı, Siirt ve Tunceli illerinde DP'nin oy oranı CHP'yi geçmiştir. 1950 seçimlerinde büyük bir çoğunluk ile CHP'yi destekleyen Bingöl, Bitlis ve Hakkari illerinde oylar 1954 yılında DP'ye kaymıştır. 1957 yılında CHP'nin yeniden DP ile arasındaki oy farkını azalttığı görülmektedir. 1957 yılı bölge oylarının Türkiye geneliyle daha uyumlu olduğu görülür. (TÜİK, Genel seçimleri, 1920-2010) Oyların çeşitliliği de göz önüne alınınca, oyların henüz netleşmediğini söylemek mümkündür.

14 Mehdi Zana, Tarık Ziya Ekinci, Mir Dengir M. Fırat, Canip Yıldırım anılarından ve yapılan kişisel görüşmelerde aşiretler ve aileler arası rekabetin de oy verme davranışını belirlediği belirtilmiştir.

yüzde 65,1 olan temsil oranı 1950 yılında yüzde 82'ye yükseldi.¹⁵ Dolayısıyla, Tablo 3'te görüldüğü üzere 1950 meclisinde bölge temsilindeki yerellik oranı hızla yükseldiği görüldü.

Tablo 3: 1950 Parlamentosu Milletvekili Yerellik Oranı

Doğum Yeri (Dar Alan Hesaplaması)	1946-1950	1950-1954
Anadili Kürtçe Olanların Oranının	28	32
Yüzde 40'ın Üzerinde Olduğu Yerler	65,1%	82,1
İstanbul	8	3
	18,6%	7,7%
Diğer Yerler	7	4
	16,3%	10
TOPLAM	43	39
	100,0%	100,0%

1950 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Parlamento Profili

1950 seçim sonucuna göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da dar ölçeklendirme alanına giren Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Urfa, Van illerinin milletvekili profili incelendiğinde, ister CHP ya da DP olsun, Bölge illerini parlamentoda yerel eşrafın temsil ettiği görülmektedir. (TBMM Albümü, Cilt II.) Büyük toprak sahibi, tüccar ve şeyh ailelerinin önde gelen isimleri milletvekili listesinde yer almıştır. Bölgedeki 39 milletvekilliğinden 10'nunu CHP almıştır. Örneğin, Van'da CHP'den listeye giren, 1972 yılında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olan, Ferit Melen geniş toprakları olan büyük bir aileye mensuptur. Yine Mardin'in önemli ailelerinden M. Kamil Boran CHP'den parlamentoya girmiştir. Hakkari'nin önemli şeyhlerinden Selim Seven 1946 ve 1950 seçimlerinde CHP'den seçilmiştir. Selim Seven'in oğlu Ubeydullah Mümtaz Seven ise 1954 ve 1957 seçimlerinde DP'den parlamentoya girmiştir. Mardinden Aziz Uras eşraftan olup 1946 - 1950 parlamentosunda CHP milletvekilliği yapmıştır.

Benzer milletvekili profili DP listesinde de görülmektedir. Ağrı'da Kasım Küfrevi, Halis Öztürk gibi toprak sahibi aynı zamanda şeyh olan aileler DP listesinde yer almıştır. DP'nin blok oy çıkardığı Diyarbakır'da 1946 döneminde ve tüm Tek Parti boyunca listelerin vazgeçilmez isimlerinden Tigrel, Uluğ, Ocak ailelerinin liste dışı kaldığı görülmektedir. DP'nin Diyarbakır listesinde yepyeni isimlerle karşılaşmaktadır. Milletvekillerinin aile ve soy ağaçlarına bakıldığında bir kısmının İskân Kanunu'nun kalkmasıyla, bölgeye geri dönen sürgün aileleri olduğu gibi bir kısmı da CHP yönetimine tepki duyan ailelerdir. Ağrı'dan Halis Öztürk, Kasım Küfrevi ve Celal Yardımcı, Diyarbakır'dan Mustafa Ekinci, Yusuf Azizoğlu ve Mustafa Remzi Bucak, Urfa'dan Hacı Şeyh Ömer Cevheri, Erzurum'dan Abdülmelik Fırat sürgünden dönüp DP'den milletvekili

15 TC Başbakanlık İstatistik Müdürlüğü, Genel Nüfus Sayımı. 22 Ekim 1950, Vilayetler ve Anadil İtibariyle Nüfus, s.142-145.

olan yerel seçkinlerdir. (TBMM Albümü, Cilt I ve II) Mustafa Remzi Bucak toprak sahibi, avukattır. Mustafa Ekinci, büyük toprak sahibi ve Tek Parti dönemindeki isyanlara adı karışmış “Yasinzadeler” ailesindedir ve çiftçidir. Nazım Önen, politik hayatı İkinci Meşrutiyet’e kadar uzanan, üç defa Diyarbakır belediye başkanlığı yapmış, Piran beyler ailesine mensuptur. Yusuf Azizoğlu ise doktor ve Silvan ilçe belediye başkanlığı yapmış ve büyük toprak sahibi Azizoğulları ailesindedir. (TBMM Albümü Cilt I ve II ve Ekinci, 2010:252 ve Biyografiler, 1967-1973:1-4).

Özetle, DP’nin 1950 yılı Doğu ve Güneydoğu bölge temsilinin genel görünümü, henüz iktidarla kaynaşmamış, eşraf ve büyük toprak sahiplerinin koalisyonudur. Ancak henüz büyük toprak sahiplerinin çoğunluğu çekimsiz veya gizli destek sağlama safhasındadır. Bundan sonraki seçimlerde saflar daha belirginleşecektir. 1950 sonrası güçlerin, serbest meslek – tüccar – toprak sahipliği koalisyonu devletin kaynaklarının küçük çiftçi dışında daha geniş bir alana aktarılmasını sağlamıştır. Siyasi partiler, büyük toprak sahiplerinin rekabetinden ve politik kamplaşmalardan da faydalanacaklardır. (Biyografiler, 1967 ve 1973: 1, 2, 4)

1950 Paramentosunun bir başka birleşeni ise yerel eşrafın okumuş Kürt aydın kuşağıdır. Bu kuşağın sloganı ise 1950’ler boyunca “Doğu’nun geri kalmışlığı” olacaktır.

1950 seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu ölçeklendirmesinde yer alan illerdeki milletvekillerinin meslek dağılımına bakıldığında göze çarpan özelliklerinden biri asker kökenlilerin oranında 1946 ve öncesine göre büyük oranda düşüş görülmesidir. Asker kökenlilerin oranı 1946 seçimlerinde yüzde 23,3 iken 1950 seçimlerinde yüzde 10,3’e düşmüştür. Üst düzey bürokrat, mülki yönetici oranında bir önceki seçime göre düşüş görülmeyle birlikte yüzde 20,5 ile hâlâ yüksekliğini korumaktadır.

Asker, bürokrat ve mülki yönetici oranındaki azalma sivilleşmeye doğru bir gidişe işaret etmekle beraber yerelleşme ile de ilgilidir. Bölgeyi temsil eden milletvekillerinin, Batı’dan atanan asker bürokratlardan daha çok bölgenin yerel eşrafı olduğuna işaret eder. Bunu destekleyen verilerden biri ise çiftçi, tüccar sayısındaki artıştır; Bölgeden seçilen milletvekillerinin yüzde 28,2’i çiftçi ya da tüccar kökenlidir. 1946 yılında bu oran yüzde 16,3’tür (Tablo 5). Çiftçi ve tüccarlardan sonra, üniversite mezunlarının çoğunun hukuk kökenli olmasıyla avukatlar yüzde 20,5 ile ikinci büyük grubu oluşturmuştur.

Dolayısıyla 1950-1954 yılları arasında parlamentoda görev yapan Doğu ve Güneydoğu’dan gelen milletvekillerinin mesleki dağılımında çoğunluğun, tüccar, çiftçi, avukat ve doktor olduğu söylenebilir. Bu nedenle mesleki dağılımda serbest meslek erbabı en yüksek dilimi oluşturmaktadır. Üst düzey bürokrat, mülki yönetici sayısının yüksekliği Tek Parti döneminde de gördüğümüz tablolardan biridir. Mülki yönetici sayısında da bir önceki döneme göre artış görülür.¹⁶ (TBMM Albümü, Cilt II.) Paramentosunun meslek dağılımında dikkat çeken bir diğer husus yerel eşraftan üniversite okuma oranının yüksekliğidir. Yerel elitlerin eğitilmiş sınıfı meslek dağılımında kendini göstermektedir; bürokraside, mülki idarede ve yerel idarelerde görev

16 Milletvekillerinin birden fazla mesleği olması değerlendirmeye katılmıştır. Milletvekili sayısı ile oranların toplamı arasındaki fark bundan kaynaklanmaktadır.

aldıkları görülür. Parlamentoda yer alan hukuk mezunu bir avukatın, farklı zamanlarda, mülki yöneticilik, belediye başkanlığı gibi farklı alanlarda görev aldığına rastlanılmıştır.

Mesleklerin ve alanların tekelleşmesine yol açan eşraf hakimiyeti DP'nin bölge siyaseti konusunda bir önceki dönemin anlayışından kopmadığını göstermektedir. Bölgedeki temsiliyet yerel elitler üzerinden gerçekleşen bir temsiliyet olarak hegemonik bir görünüm kazanmıştır. Temsiliyetin mesleki açıdan dağılımında ise, kamu alanında ve belediye başkanlıkları, il genel meclisleri gibi yerel idarede aynı hegemonik alanı kapsadığı görünmektedir.

Tablo 5: 1950 Parlamentosu Milletvekili Meslek Dağılımı

Meslek	1946-1950	1950-1954
	10	4
Asker-Askeri Tıp	23,3%	10,3%
	4	6
Mülki Yönetici	9,3%	15,4%
	2	3
Hakim-Savcı	4,7%	7,7%
	4	8
Avukat	9,3%	20,5%
	8	4
Eğitimci	18,6%	10,3%
	5	2
Maliye, Bankacılık	11,6%	5,1%
	5	4
Belediye Başkanlığı	11,6%	10,3%
	3	5
Alt Düzey Memur	7,0%	12,8%
	13	8
Üst Düzey Bürokrat	30,2%	20,5%
	1	3
Sivil Tıp	2,3%	7,7%
	4	1
Basın-Yayın	9,3%	2,6%
	7	11
Çiftçi-Tüccar	16,3%	28,2%
	-	-
Müteahhitlik	-	-
	1	2
Din Adamı	2,3%	5,1%
Milletvekili Sayısı	43	39

Kaynak: TBMM Albümü, Cilt II

1954 Genel Seçimleri ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde DP Ağırlığı

1950 seçimlerinden sonra Dokuzuncu Meclis 12 Mart 1954'de son toplantısını yaptığında seçime katılacak olan partiler seçim kampanyalarına daha önceden başlamışlardı. Türkiye genelinde yüzde 88,6 katılımın olduğu, 2 Mayıs 1954 yılında gerçekleşen seçimleri DP, CHP ile arasındaki farkı açarak kazandı. Seçimlere dört parti katılmıştı. DP ve CHP tüm illerde aday gösterirken,

Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) 40 ilde aday gösterebildi. 16 Mayıs 1952 yılında kurulan Türkiye Köylü Partisi ise 19 ilde aday gösterdi. Katılımın yine yüksek olduğu seçimlerde oyların yaklaşık yüzde 41,7'sine sahip olan muhalefet (CHP, CMP, HP, Bağımsızlar) sandalyelerin ancak yüzde 6,7'sini alabiliyorken, iktidar partisi oyların yüzde 56,6'sı ile sandalyelerin yüzde 93,2'sini alarak temsil edildi.

Bu sonuç kuşkusuz seçim sisteminin getirdiği adaletsizliğe açık bir örnek oluşturmaktadır. İktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerin gittikçe sertleştiği bir dönemde, seçim sisteminde değişiklik yapılması yolundaki tartışmalar artarken DP muhalefete oy veren seçmenlerin ve seçim bölgelerinin cezalandırılması yoluna gitti. Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne oy veren Kırşehir ilinin ilçeleri başka illere bağlanarak oyları bölündü. CHP'ye çoğunluk sağlayan Malatya seçmenini ise DP, Adıyaman ilçesini Malatya'dan koparıp il haline getirerek cezalandırdı. (Tanör, 2017: 267).

1954 seçimlerinde DP büyük bir zafer elde etti. 1954 yılında da seçmenlerin partiye değil adaylara oy verdiği bir seçim oldu. Dolayısıyla her ilde adayların aldıkları oyların ortalaması alınarak ortalama oy oranı bulundu. Buna göre: toplam 64 ilin 57'sinde DP tam liste halinde seçimi kazanarak yüzde 58,4 oy oranıyla 505 milletvekili çıkardı. (TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011). Temsil oranı ise yüzde 93,2 oldu. CHP'nin oyları yüzde 35,1 olmasına karşı çoğunluk sisteminden kaynaklı sadece 31 sandalye kazanmıştı. Dolayısıyla temsil oranı yüzde 5,7 gibi düşük bir düzeyde kaldı. DP'nin meclis grubu görünümünde olan yeni dönemde Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan da Meclis Başkanlığı'na yeniden seçilmiş, hükümeti kurma görevi Adnan Menderese'ye verilmişti.

1954 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da seçim sonuçlarının Türkiye geneliyle uyumlu olduğu söylenebilir. Tablo 6'da görüldüğü üzere katılım oranının yüzde 90,0'ı bulduğu seçimlerde, DP büyük bir zafer kazanarak Ağrı, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Urfa, Van'da tam liste çıkardı. (TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011). Oyların her iki partiye de dağıtıldığı 1950 seçimlerine göre 1954 seçimlerinde, DP'ye kayma anlamında, oylarda kararlılık olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 6: 1954 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Oy Dağılımı

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Siirt	Urfa	Van	Bölge	Türkiye
Katılım Oranı	95,2%	91,7%	91,1%	92,8%	77,8%	87,3%	89,1%	83,5%	90,9%	93,0%	90,0%	88,6
Milletvekili Sayısı	4	3	2	8	1	7	3	4	8	4	44	541
CHP	28,7	26,1	22,4	35,7	23,8	41,2	28,7	26,2	39,1	35,3	32,2%	35,1
DP	70,3	31,7	67,2	61,4	54,4	44,9	43,3	59,5	49,8	64,1	53,7%	58,4
CMP	0	14,3	0	0	0	0	0	0	0	0	0,8%	5,3
KP	0	0	0	2,9	0	0	0	0	0,2	0	0,5%	0,6
Bağımsız	1	28	10,4	0,1	21,8	2,9	28	14,3	10,9	0	10,1%	0,6

Tablo 7'de görüldüğü üzere DP yüzde 53,7'lik oy oranıyla yüzde 100 temsil hakkı kazandı. CHP yüzde 32,2 oy almasına rağmen temsil oranı 0 oldu. Dar alan ölçeklendirmesi içinde yer alan 10 ilden hiçbirinde CHP milletvekili çıkaramadı. CHP'nin 1954 genel seçimlerinde aldığı yüzde 32,2 yüksek bir oran olmasına rağmen temsil hakkı kazanamaması, liste usulü çoğunluk sisteminden kaynaklanmaktadır. Fakat DP'nin oy oranının yüksekliği 1950 seçiminde CHP'ye oy veren kararsızların oyunun, 1954 seçimlerinde netleştiğini göstermektedir.

Tablo 7: 1954 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Temsil Oranı

Partiler	Ortalama Oy	Milletvekili Sayısı	Temsil Oranı	Temsil Oranı eksi Oy Oranı	
CHP	32,2%	0	0,0%	-32,2%	-32,2%
DP	53,7%	44	100,0%	46,3%	46,3%
CMP	0,8%	0	0	-0,8%	-0,8%
KP	0,5%	0	0	-0,5%	-0,5%
BĞMZ	10,1%	0	0,0%	-10,1%	-10,1%
Toplam	97,3%	44	100,0%	2,70%	0

1954 seçimlerinde dar ölçeklendirme alanına giren illerdeki milletvekillerinin yerellik oranında (Tablo 8) önceki yıllara göre artış görülmüştür. Bölgeyi temsil eden 44 milletvekilinden 42'si Kürtçe konuşma oranının yüzde 40'ın üzerinde olduğu yerlerden seçilmiştir. Buna göre 1954 seçimlerinde yerellik oranı yüzde 93,2'dir. (TC Başbakanlık İstatistik Müdürlüğü, 1955 Nüfus Sayımı, Vilayetler ve Anadil İtibariyle Nüfus:106-109).

Yerelliğin önceki yıllara göre artış gösterdiği bu dönemde bölgenin parlamentoda temsili gerçekleşmiş görünmektedir. Ancak yerelin temsiline yerel eşraf üzerinden yapıldığı gerçeği temsil edilmenin kriterleri üzerinde düşünmeyi gerektirir. Tek Parti Dönemi'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki düşük yerellik oranı ile karşılaştırıldığında bu seçim devlet-yerel eşraf ittifakının gücünü ortaya koymaktadır.

Tablo 8: 1954 Parlamentosu Milletvekili Yerellik Oranı

Doğum Yeri (Dar Alan Hesaplaması)	1946-1950	1950-1954	1954-1957
Anadili Kürtçe Olanların Oranının	28	32	41
Yüzde 40'ın Üzerinde Olduğu Yerler	65,1%	82,1	93,2
İstanbul	8	3	2
	18,6%	7,7%	4,5%
Diğer Yerler	7	4	1
	16,3%	10	2,3%
TOPLAM	43	39	44
	100,0%	100,0%	100,0%

1954 seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu'yu temsil eden milletvekillerinin profilleri de toprak-tarikat-siyaset ilişkisinin netleştiğine işaret eder. Ağrı'da 1950 listesinde de yer almış olan Halikan Aşireti'nin lideri Halis Öztürk 1954'te de milletvekili seçilmiştir. Yine bir önceki seçimde aday gösterilen Şemski Aşireti lideri, aslen Bitlis doğumlu Kasım Küfrevi de şeyh olup yeniden milletvekili seçilenler arasındadır. Bitlis'ten ikinci defa seçilen Selahattin İnan da şeyh ailesindedir. Diyarbakır'dan Yusuf Azizoglu eşraftandır. (TBMM Albümü 1920-2010, Cilt: II:612) Diyarbakır listesinden seçilen milletvekili Mustafa Ekinci, Urfâ'dan Bucak aşiretinden Hasan Oral, 1925 sonrası sürgüne gönderilen ailelerin çocuklarıdır. Bitlis'ten seçilen Veysi Oran, Nakşibendi tarikatının önemli simalarından biridir. Gıyasettin Emre, büyük toprak sahibi ve din adamıdır. Bitlis'ten Metinan Aşireti'nden Nusret Barut, Selahattin İnan tekrar seçilmiştir. Mardin'den Halim Şatana Mardin'in önemli ailelerindedir.

Bingöl milletvekillerinden Mehmet Sait Göker, Zikte Aşiret lideridir. Diyarbakır'da bir önceki döneme göre liste hemen hemen aynıdır. Yeni isimler Bucak Aşiret lideri Remzi Bucak, Milli Aşireti'nden Mustafa Ekinci ve Kulp'un en büyük aşiretlerinden olan Turgutlu Aşireti'nden Halil Turgut'tur. Hakkâri'de Şeyh Selim'in oğlu Ubeydullah Seven, DP'nin Muş adayı, Nur Cemaati'nin önemli simalarından Gıyasettin Emre milletvekili olarak seçilmişlerdir. Van'da yine aşiretlerin büyük ağırlığını görülmektedir. Hamit Kartal Bruki, Muslih Görantaş ise Görantaş Aşireti'ndendir. Urfâ'da bir önceki dönemde seçilen Şeyhanlı Aşireti lideri Hacı Ömer Cevheri aday olmazken, Bucak Aşireti'nden Hasan Oral yerini korumuştur.

1954 seçimlerinde milletvekillerinin eğitim düzeylerinde bir önceki döneme göre düşüş gözlemlenmektedir. Tablo 9'a göre, lise ve daha düşük eğitimli olanların ortalaması 1950 parlamentosunda yüzde 28,2'den 1954'te yüzde 40,9 oranına yükselmiştir. En büyük payı yine üniversite (yüzde 52,3) ve master-doktora mezunları almıştır. Askeri okul yüzde 12,8'den 2,3'e gerilemiştir. (TBMM Albümü Cilt I ve Cilt II.) Mecliste asker kökenlilerin oranının giderek düşmesi milletvekili profilinde iki değişime işaret eder. Bunlardan biri sivilleşme bir diğeri ise yerelleşmedir; Parlamentoda yerel eşrafın ağırlığının artması ve genç kuşakların tercih ettiği mesleklerin içinde askerliğin olmaması ile ilgilidir. Eğitim oranındaki düşüş, çiftçi ve tüccar oranının yüksekliği birbiriyle bağlantılı iki olgudur. Çiftçi ve tüccarların birçoğu eğitim oranları düşük toprak zengini yerel eşraftandır. Nitekim bu, milletvekillerinin sosyal profilinde görülen özelliklerinden biridir.

Tablo 9: 1954 Yılı Milletvekilleri Eğitim Düzeyi¹⁷

Eğitim Düzeyi	1946-1950	1950-1954	1954-1957
	12	11	18
Lise ve daha düşük	27,9%	28,2%	40,9%
	3	1	1
Meslek Okulu	7,0%	2,6%	2,3%
	7	5	1
Askeri Okul	16,3%	12,8%	2,3%
	23	23	23
Üniversite	53,5%	59,0%	52,3%
	6	3	1
Master-Doktora	14,0%	7,7%	2,3%
	1	1	1
Dini Okul	2,3%	2,6%	2,3%
Millet Vekili Sayısı	43	39	44

DP döneminde tarım politikalarıyla bağlantılı olarak çiftçi-tüccar sınıfının öncelik kazanması milletvekillerinin mesleki dağılımına yansımıştır. 1954 seçimlerinde bölge illerinden seçilen milletvekillerinin profiline bakıldığında, çiftçi – tüccar temsiliyetinin önde olduğu görülmektedir. Çiftçi ve tüccar sınıfı yüzde 34,1 ile bir önceki döneme göre artmıştır.

1954 parlamentosunda yer alan çiftçi ve tüccarların meslek profiline bakıldığında bir kısmının daha önce belediye başkanlığı yapmış olduğu görülmektedir. Bu ilişki, merkezi idarede olduğu gibi yerel idarede de yerel seçkinlerin hakimiyetini göstermektedir. Bunun yanında çiftçi ve tüccarların oranı geleneksel toprak-aşiret ilişkilerinden gelen daha düşük eğitimliler arasında daha yüksektir. Bu dönem meslek dağılımında görülen bir diğer özellik mülki yönetici ve üst düzey bürokrat sınıfın hakimiyetinin gerilemesi olmuştur. Avukat ve doktorların ağırlığı ise aynı kalmıştır. Belediye başkanlarının oranında ise büyük artış dikkati çeker. Bir önceki dönemde yüzde 10,3 olan belediye başkanlıkları oranı 1954 seçimlerinde yüzde 18,2'ye yükselmiştir. 1954 parlamentosu meslek sıralamasında 1. sırayı çiftçi-tüccarlar, 2. sırayı belediye başkanları 3. sırayı 15,9 ile üst düzey bürokratlar almıştır. (TBMM Albümü Cilt I ve Cilt II.)

17 Milletvekillerinin birden fazla eğitim durumu değerlendirmeye katılmıştır. Milletvekili sayısı ile oranların toplamı arasındaki fark bundan kaynaklanmaktadır.

Tablo 10: 1954 Parlamentosu Milletvekilleri Meslek Dağılımı

Meslek	1946-1950	1950-1954	1954-1957
	10	4	1
Asker-Askeri Tıp	23,3%	10,3%	2,3%
	4	6	4
Mülki Yönetici	9,3%	15,4%	9,1%
	2	3	4
Hakim-Savcı	4,7%	7,7%	9,1%
	4	8	5
Avukat	9,3%	20,5%	11,4%
	8	4	2
Eğitimci	18,6%	10,3%	4,5%
	5	2	5
Maliye, Bankacılık	11,6%	5,1%	11,4%
	5	4	8
Belediye Başkanlığı	11,6%	10,3%	18,2%
	3	5	5
Alt Düzey Memur	7,0%	12,8%	11,4%
	13	8	7
Üst Düzey Bürokrat	30,2%	20,5%	15,9%
	1	3	5
Sivil Tıp	2,3%	7,7%	11,4%
	4	1	2
Basın-Yayın	9,3%	2,6%	4,5%
	7	11	15
Çiftçi-Tüccar	16,3%	28,2%	34,1%
	-	-	2
Müteahhitlik	-	-	4,5%
	1	2	-
Din Adanı	2,3%	5,1%	-
Milletvekili Sayısı	43	39	44

1957 seçimleri ile Doğu ve Güneydoğu'da CHP'nin Tekrar Yükselişe Geçmesi

1957 seçimleri yaklaşırken DP siyasetini sertleştirmiş, muhalifleri içeri almaya ve basın üzerinde de büyük baskı uygulamaya başlamıştı. 7 Temmuz 1957'de İstanbul Gazeteciler Sendikası kapatıldı. 1957 yılında işçi sendika birlikleri ve işçi sendika federasyonları Sendikalar Yasası'na aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle kapatıldı. Birçok yüksek yargıç emekliye ayrıldı. Bu süreç muhalefeti iktidara karşı ortak hareket etmek konusunda birleştirdi. Örneğin, muhalefet partileri Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nu protesto için 29 Haziran 11 Temmuz 1956 tarihleri arasında toplu olarak meclis çalışmalarını boykot etmişlerdi (Aygen, 1962:2011).

Ancak, muhalefetin ortak cephe girişimi karşısında DP seçim kanununu değiştirdi ve seçimde partilerin ortak liste çıkararak güç birliği yapmasını engelledi. Muhalefet partilerinin milletvekili kontenjanlarını aralarında paylaşımını engellemek için, 11 Eylül 1957'de çıkarılan bir yasayla, tüm seçim çevrelerinde tam aday listesi ile seçime katılmaları zorunlu tutuldu. Bir siyasal partiye aday olan biri, o partinin aday listesinde yer almamış olsa dahi, başka bir siyasal partiden ya da bağımsız olarak aday olamayacaktı. Özellikle Fuat Köprülü'yu hedef alan, bir partiden altı ay öncesinden istifa etmiş kişinin başka bir partiden aday gösterilemeyeceği hükmü getirildi (Abadan Unat, 1996: 74) Böylelikle muhalefetin güç birliği olanağını DP bu yasa değişikliğiyle ortadan kaldırmış oldu.

Seçime katılma oranı yüzde 76,6 oldu. DP oyların yüzde 47,3'ünü alarak 424 milletvekili çıkarırken CHP yüzde 40,6 ile 178 milletvekili çıkarabildi. HP yüzde 3,8 ve CMP yüzde 7,0 ortalama ile dörder milletvekilliği kazandı. DP, toplam 67 ilin 44'ünde tam liste halinde seçimi kazanmıştı. CHP ise 18 ilde tam liste çıkarabildi. Seçim sonuçları değerlendirilirken 1946 ve 1950'deki esaslar geçerliliğini korudu (Demirel, 2013:306). Yine seçmenlerin daha önceki seçimlerde olduğu gibi partilere değil adaylara oy verdiği bir seçim oldu.

Araştırmamızda dar ölçeklendirme alanına giren Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun 10 ilindeki seçim sonuçlarının Türkiye ortalamasıyla uyumlu olduğu söylenebilir. Dar alan ölçeklendirmesine göre alınan 10 ilde seçimlere katılım oranı yüzde 76,4 oldu. Tablo 11'de görüldüğü gibi CHP yüzde 42,6 oy alırken DP yüzde 47,2 aldı. Buna göre DP 10 ilin 7 sinde tam liste çıkardı. (TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011).

Toplam 52 milletvekili çıkarılan on ilde DP ve CHP'nin dağılımı şöyledir: DP Ağrı 5, Bitlis 3, Diyarbakır 9, Hakkâri 1, Siirt 5. Bir anlamda blok oylar çıkmıştı. CHP ise; Urfa 9, Mardin 8 ve Van'dan 5 olmak üzere tam liste çıkardı. Bir partinin liste halinde kazanamadığı iller Bingöl ve Muş (Bingöl; CHP 1, DP 2 ve Muş; CHP1, DP 3) oldu. Bu iller 1954 seçimlerinde milletvekillerinin hepsini DP'den çıkarmıştı. Genel olarak Türkiye çapında partilerin tam liste çıkaramadığı, sadece üç il oldu. Yukarıda sayılan Bingöl, Muş yanında Niğde'de CHP 6 – DP 1 oy alarak listeyi paylaşmışlardı. Bunun yanında CMP oy ortalaması yüzde 5,3; HP'nin ise 2,6 oldu. (TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011). Aşağıdaki tabloya göre 1957 seçimlerinde DP'nin parlamentodaki bölge temsiliinde CHP'yi büyük bir farkla geçtiği görülmektedir. DP ile CHP'nin bölge temsili, Türkiye geneliyle uyumludur.

Tablo 11: 1957 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Oy Dağılımı

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Siirt	Urfa	Van	Bölge	Türkiye
Katılım Oran	82,7%	81,0%	79,9%	67,9%	76,1%	78,8%	76,2%	77,9%	75,7%	81,5%	76,4%	76,6
Milletvekili S	5	3	3	9	1	8	4	5	9	5	52	610
CHP	41,5	33,9	37,4	30,1	30,7	53,1	30,9	43,4	51,9	56,7	42,6%	41,4
CMP	8,4	6,4	1,2	0,8		0,6	8,2	0,8	2,5	1,2	2,6%	6,5
DP	50,2	38,5	60,9	49,2	67,8	46,3	44,4	49,5	45,4	42,1	47,2%	48,6
Hürriyet P.	0	3,5	0,4	20	1,5	0	14,5	6,4	0,2	0	5,3%	3,5
Bağımsız	0	17,8	0	0	0	0	2	0	0	0	0,8%	0

1950'lerin ortalarında ekonominin kötüye gitmeye başlaması DP'nin Kürt tabanında kaymaya neden oldu. CHP ve diğer küçük partiler bazı ağaların ve onların güdümündeki seçmenlerin desteğini kazanabildi. Rakipleri de DP'liler gibi kendilerine oy veren her yere yol, traktör, elektrik, okul, İslamcı Cumhuriyetçi Millet Partisi ise cami vaadinde bulundu. (McDowall, 2004:531). DP Kürtlerin yoğun yaşadığı illerdeki oyların büyük bir kısmını 1957-1961 arasında kaybetti.

1957 seçimlerinde bölgenin parlamentoda, doğum yerleriyle temsil edilen il arasındaki oranlarına bakıldığında anadili yüzde 40 ve üzeri dar alandaki ölçeklemesinde yüzde 94,2 doğdukları illerden

seçilmiş, yüzde 5,8 diğer illerden seçilmiştir. Görülüyor ki milletvekillerinin doğdukları illerden seçilme oranı oldukça yükselmiş ve yerellik olgusu oturmuştur. Seçilen milletvekilleri profili yerel güçlerin devletle olan ilişkisinin de oturduğunu gösteriyor. Dolayısıyla ister CHP olsun ister DP ya da diğer partiler, devletle yerel güçlerin ilişkisinin sürekliliği öne çıkmıştır.

Önceki seçimlerde yer almış, “Doğuculuğu” öne çıkmış Kürt entelektüellerin 1957 listelerinde görülmemesi milletvekili profilinde yerel eşrafın merkezle özdeşleşmiş katmanının hakimiyetinin arttığını göstermektedir. Nitekim Ağrı’da geniş bir taban ve güçlü bir desteği olan, 1950 ve 1954 parlamentosunda da görev yapmış, Şeyh Kasım Küfrevi’nin hikâyesi yerel eşrafın parti tercihlerindeki belirleyici unsuru ortaya koyması açısından önemlidir. Küfrevi 1957’de meclise bağımsız giren tek milletvekilidir. Ancak Küfrevi daha sonra DP’ye geçmiştir. 27 Mayıs sonrasında Yassıada’da yargılananlardan biri de Kasım Küfrevi olacaktır. DP yönetimini ve milletvekillerini yargılayan Yüksek Adalet Divanı Başkanı Salim Başol Küfrevi’ye sorduğunda: “*Bağımsız seçilmişsin, sonradan neden DP’ye geçtin?*” Küfrevi’nin yanıtı her şeyi özetlemiştir. “*Bizim bölgenin icabatı hükümet partisinden olmayı zorlar.*” (Hürriyet, Yalçın Doğan, 15 Ekim 2009).

Bingöl ilinde bir önceki parlamentoya göre değişiklik olmamıştır. Diyarbakır’da yeni isimlerden biri Diyarbakır eşrafından DP milletvekili Mehmet Nuri Onur’dur. Mehmet Nuri Onur, DP iktidarı döneminde müteahhitlik, çiftçilik, tüccarlık ve belediye başkanlığı yapmıştır. Yine Diyarbakır’dan seçilen yeni isimlerden Sezai Demiray eşraf ailesinden olup, tüccarlık, çiftçilik ve Diyarbakır belediye başkanlığı yapmıştır.

Mardin’den büyük aşiretlerden Mehmet Selim Telliğaoğulları listede yer almıştır. Yine Kermeoğlu ailesinden Halim Kermeoğlu Mardin listelerinden seçilir. Bir önceki seçimde Urfa’da başarısız olan CHP bu defa Urfa’da büyük bir başarı elde etmiştir. Aday listelerinde aşiretlere yer veren CHP’nin listesinden giren Urfa’dan Dinai (Davaran) aşiretinden Ömer Yüksel, Şeddadi Aşireti’nden Aziz Gökhan, Siverek Kırvar Aşireti’nden Abdurrahman Odabaşı, Barazi Aşireti’nden Yaşar Alhas da listelerde yer almıştır. Van’dan Seyyid Abdulvahap Altınkaynak, Arvasi ailesinden Seyyid Abdülhakim Arvas listelerde yer alan yeni isimlerdendir.

1950 ve 1954 parlamentosunda yer almış, daha çok “bölgenin geri kalmışlığı” sorununa vurgu yapan Yusuf Azizoğlu, Mustafa Ekinci, Hasan Oral gibi isimler 1957 parlamentosunda yoktur. Milletvekili profilindeki bu değişiklik yeni ideolojik düzende kalkınmaya yer olmadığına işaret etmektedir. Parlamentoda “bölgenin geri kalmışlığı” vurgusunu yaparak kalkınma isteyenlerin etkisinin azaldığı söylenebilir.

1957 yılı parlamentosu eğitim düzeyinde, bir önceki döneme göre, üniversite mezun oranında artış göze çarpmaktadır. Tablo 12’de görüldüğü gibi 1950 itibariyle yüzde 50’nin üstünde seyreden Üniversite okuma oranı 1957’de yüzde 63,5’e çıkmıştır. Mastır ve doktora eğitimi alanlar ile beraber bu oran yüzde 67,3’dür. Bunun yanında idadi ve daha düşük okullardan mezun olanların oranı yüzde 40’9’dan yüzde 28,2’ye düşmüştür. (TBMM Albümü 1920-2010, Cilt: II, s.680-687).

Yukarıda da bahsedildiği gibi 1957 parlamentosu meslek dağılımında, üniversite mezunu oranının yüksekliği, çiftçi ve tüccar oranlarındaki düşüş ile ilişkilidir. Bu dönem artık kentleşme, sanayileşme ve göçün getirdiği olanaklarla imkânlarını artıran yerel elit dışındaki ailelerinin çocuklarının da okuma fırsatı bulduğu bir dönemdir.

Tablo 12: 1957 Parlamentosu Milletvekili Eğitim Tablosu

Eğitim Düzeyi	1946-1950	1950-1954	1954-1957	1957-1961
	12	11	18	15
Lise ve daha düşük	27,9%	28,2%	40,9%	28,8%
	3	1	1	2
Meslek Okulu	7,0%	2,6%	2,3%	3,8%
	7	5	1	3
Askeri Okul	16,3%	12,8%	2,3%	5,8%
	23	23	23	33
Üniversite	53,5%	59,0%	52,3%	63,5%
	6	3	1	2
Master-Doktora	14,0%	7,7%	2,3%	3,8%
	1	1	1	2
Dini Okul	2,3%	2,6%	2,3%	3,8%
Millet Vekili Sayısı	43	39	44	52

1957 parlamentosunun meslek profilinde önceki yıllarda ilk sırada görülen çiftçi ve tüccar oranı (26,9) bu defa ikinci sıraya gerilemiştir. Buna göre 1957'de mesleki dağılımda yüzde 28,8'lik bir oranla avukatlık birinci sırayı almıştır. 1957 parlamentosunda üst düzey bürokraside yer alanlar ve yerel idareciler bir önceki döneme göre ağırlığını korumuştur. 1954 yılı itibariyle müteahhitlik meslek grupları içinde yer almaya başlamıştır. (TBMM Albümü 1920-2010, Cilt: II:680-687).

Tablo 13: 1957 Parlamentosu Milletvekili Meslek Dağılımı

Meslek	1946-1950	1950-1954	1954-1957	1957-1961
	10	4	1	3
Asker-Askeri Tıp	23,3%	10,3%	2,3%	5,8%
	4	6	4	6
Mülki Yönetici	9,3%	15,4%	9,1%	11,5%
	2	3	4	3
Hakim-Savcı	4,7%	7,7%	9,1%	5,8%
	4	8	5	15
Avukat	9,3%	20,5%	11,4%	28,8%
	8	4	2	3
Eğitimci	18,6%	10,3%	4,5%	5,8%
	5	2	5	6
Maliye, Bankacılık	11,6%	5,1%	11,4%	11,5%
Belediye Başkanlığı	5	4	8	9
	11,6%	10,3%	18,2%	17%
	3	5	5	3
Alt Düzey Memur	7,0%	12,8%	11,4%	5,8%
	13	8	7	9
Üst Düzey Bürokrat	30,2%	20,5%	15,9%	17%
	1	3	5	4
Sivil Tıp	2,3%	7,7%	11,4%	7,7%
	4	1	2	4
Basın-Yayın	9,3%	2,6%	4,5%	7,7%
	7	11	15	14
Çiftçi-Tüccar	16,3%	28,2%	34,1%	26,9%
	-	-	2	5
Müteahhitlik	-	-	4,5%	9,6%
	1	2	-	1
Din Adamı	2,3%	5,1%	-	1,9%
Milletvekili Sayısı	43	39	44	52

Sonuç

Bu çalışmanın sorunsalı, 1946-1960 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı illerin, parlamentoda nasıl ve kimler tarafından temsil edildiğinin ortaya çıkarılması oldu. Parlamenter sisteme Doğu'dan bakmayı amaçlayan bu çalışma ile siyasal partilerle bölgedeki siyasal temsili sağlayan güçler arasındaki ilişkinin mahiyeti ortaya konmaya çalışıldı. Bu amaçla, parlamentoda yer almış milletvekillerinin profilleri ve merkez ile kurdukları ilişkinin mahiyeti irdelendi. Bunun için Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden, Türkiye Büyük Millet Meclisi arşivinden ve kişisel görüşmeler ve anılardan yararlanıldı.

Çok partili hayata geçilen 1946 ile 1960 yılları arasında bölgenin temsiliyetinin büyük ölçüde yerel eşrafın elinde olduğu gözlemlendi. Ancak siyasi partilerin, yerel seçkinlerle oy toplama yoluyla kurdukları ilişki biçiminin de dönemlere göre değiştiği görüldü. Bölgede ekonomik ve sosyal olarak güçlü olan sınıflara işaret eden "yerel eşraf"ın, içinde büyük toprak sahipleri, aşiretler ve tarikat liderleri ve bu sınıfın okumuş, entelektüel kuşağını içeren çok katmanlı bir yapı olduğu sonucuna varıldı. Yerel seçkinlerin, tüm katmanlarının parlamentoda temsil olanağı

bulması 1950'li yılların DP iktidarı döneminin özelliği idi. Ancak bu katmanların siyasal partilerle kurduğu ilişki biçimleri 1950'lerin sonu itibarıyla dönüştü.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, Kürtlerin yoğun yaşadığı illerde, DP'ye destek veren taban üç katmanda toplanabilir. Bu katmanlardan biri Müslümanlık üzerinden tanımlanabilir. Said Nursi, Mevlana Halid Nakşibendi hareketi ve Kadiriler genel olarak DP'yi desteklemiştir. DP'yi destekleyenler arasında, Tek Parti döneminde kaybettikleri güçleri yeniden kazanma şansını yakalamak isteyen kesimi de katmak gerekir. İkinci grubu büyük toprak sahipleri, aşiret liderleri ve yerel eşraf oluşturmuştur. DP'nin yerel eşrafla kurduğu işbirliğinin en güçlü kanadını ise 1934 yılında çıkarılan 2510 Sayılı Mecburi İskân Kanunu'nun mağduru olan, sürgün aileleridir. DP'nin 1950 seçimlerindeki zaferinin arkasında bu sürgün ailelerin desteği görülür. Bu destek 1950'ler sonrası açık bir ittifaka da dönüşmüştür.

Yerel eşrafla, aşiret liderleri, şeyhler ve mellelerle DP arasında kurulan ittifakın bir diğer katmanını, 1960'larda sol içinde politize olan Kürt entellektüelleri oluşturmuştur. 1950-1959 yılları arasında dindarlar, büyük toprak sahipleri, güçlü aşiretler yanı sıra, 1940'larda üniversitelerde okuyan daha genç eğitimli kuşaklar da parlamentoda yer almışlardır.

Doğu'nun sorunlarını ekonomik ve kültürel olarak "geri kalmışlık" üzerinden değerlendiren bu kuşak, çok partili hayatın getirdiği parlamenter sistem içinde kendilerine yer bulmaya çalışmışlardır. Bu kuşağı harekete geçiren motivasyon demokratik kanallar üzerinden "Doğunun sorunlarına" çözüm bulabileceğine dair inanç olmuştur. Bu aydın kuşağı, çıkardıkları yayınlar ve kurdukları derneklerde Kürt kültürünü yaşatmaya çalışmış, ancak eğitim yoluyla bölgenin geri kalmışlıktan kurtulabileceğini düşünmüşlerdir.

1946 yılı itibarıyla parlamentoda yerelliğin artması Bölge'nin parlamentodaki temsilinin gücünü göstermektedir. Ancak milletvekillerinin meslek, eğitim ve aile soyağacına bakıldığında bunun elit temsiliyeti olduğu açıktır. Yerelliğin güçlenmesi, yerel güçlerin devletle olan ilişkisinin devamlılığına işaret eder. Dolayısıyla siyasal partilerin, CHP ya da DP, bölge siyasetini nasıl belirlediği tartışmasında öne çıkan temel gerçeklik, yerellik oranındaki artıştan daha çok, siyasetin yerel güçler üzerinden sürdürülmesidir.

Bu ittifakın hafızası Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet dönemine uzanan sürece dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerel seçkinlerle kurduğu ilişki, zaman zaman çatışmalar yaşansa da, büyük oranda dayanışma içinden sürdürülmüştür. Osmanlı merkezi idaresinin beyliklerle kurduğu patronaj ilişkisi, niteliği değişmekle birlikte, Cumhuriyet döneminde çok partili hayatın kurumları üzerinden de devam etmiştir. Örneğin 1908 seçimlerini inceleyen çalışmalara bakıldığında Şark vilayetlerine seçilmiş mebusların, "Türk" olarak gösterilmekle beraber, kentli Kürt eşrafı olduğu anlaşılır. Bu mebusların mensubu olduğu ailelerin erken Cumhuriyet döneminde de CHF ile birlikte hareket ettiği görülmüştür. (Beşikçi Beşikçi, 1991: 49)

Cumhuriyet döneminde, özellikle Şeyh Said İsyanı sonrası, CHF bölge illerinde parti teşkilatlarını kapatmış ve bölge partinin merkezden tayin ettiği bürokratlarca yönetilmiştir. Ancak, mebusan meclislerinde yer almış ailelerin bir çoğu Uluğlar, Ocaklar gibi, CHF ile ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir. Verilerin ortaya çıkardığı gerçek, toprak sahipliği –siyaset – bürokrasinin ilişkisi çok partili hayat boyunca devam ettiğiidir.

1946-1961 yılları arası yapılan seçimlerde, seçimlere katılım oranının bölgede yüzde 84 ile yüzde 95 arasında seyrettiği görülmektedir. Bölgedeki katılım oranının yüksekliği, 1950'li yıllar için, yerel güçlerin halk üzerindeki gücünü gösteren olgulardan bir diğeridir. 1950'ler itibariyle parlamento büyük oranda yenilenmiştir. Tek parti döneminde merkezle olan ittifakı devam eden Tigrel, Uluğ, Kalfagil gibi 1946 parlamentosunda da yer almış yerel eşrafın 1950 yılı parlamentosunda liste dışı kaldığı görülmüştür.

Özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun (ÇTK) uygulanmasında toprak ağaları ile sağlanan ittifak, bu ailelerden DP'ye gelen desteği önemli ölçüde artırmıştır. 1950 ve 1960 yılları arasında Doğu'da siyasal etkinliği olan tek sosyal güç Türk burjuvazisiyle bütünleşmiş olan toprak ağaları ve şehirlî eşraftı. Parti tercihlerinde ise ideolojik olmaktan çok pragmatik sebepler belirleyici oldu. Bir başka belirleyicilik ise bölgenin toplumsal yapısından kaynaklı, aşiretler ve aileler arası karşıtlık ve rekabetti.

1950-1960 yılları arasında, parlamentodaki meslek dağılımında çiftçilerin temsiliyetinin öne çıkması yerel eşrafın hakimiyetini gösteren bir başka göstergedir. Milletvekili olan çiftçi ve tüccarların birçoğunun önceki dönemlerde belediye başkanlığı yapmış olmaları mesleklerin tek elde yoğunlaşmasını ve yerel eşrafın merkezi idarede olduğu kadar yerel idarede de söz sahibi olduğunu açığa çıkarır. 1950-1960 yılları arasındaki parlamentoların meslek profilinde görülen ikinci bir özellik, hukuk ve tıp eğitiminin ön plana çıkması oldu. Bu özellik, yerel eşrafın üniversiteli aydın kuşağının parlamentodaki varlığına işaret eder. Tek Parti iktidarınca parlamentoda görülen mesleki dağılımda asker ve üst düzey bürokrasi, mülki idarenin oranlarının yüksekliği 1950 yılı itibariyle hızla düşüş göstermiştir. Bu düşüş Doğu'nun parlamentoda temsiline bir sivilleşmeye ve yerleşmeye de işaret etmektedir.

1957 seçimleri ile parlamento profilinin değişmeye başladığı, yerel elitin "Doğucu" entelektüel katmanının parlamento dışında kaldığı görüldü. DP, 1957 yılı itibariyle milletvekili adaylıklarında bir yandan önde gelen Kürt aydınları tasfiye ederken bir yandan yerel güçlerle ilişkisini sürdürdü. Ancak DP'nin Doğu sorununa yaklaşımında da bir takım kırılmalar oldu.

Bu kırılmanın en şiddetlisi 1959'da, 49'lar ve *Kıvımlı Olayı* ile gerçekleşti. Böylelikle Kürt entelektüellerinin siyasal partilerle kurduğu ilişki biçimi 1960'larda değişmeye başladı. Kürt aydın grubunun bir kısmı siyasal sistem içinde edindikleri statükoyu devam ettirirken bir kısmı ise sol içinde, özellikle TİP içinde, kendini ifade etti. 1970'lerde ise illegal örgütlenmeler üzerinden legal siyasal alandan ayrıştılar. Parlamento alanı ise, özellikle 1960'ların ikinci yarısından itibaren, bölgeyi devletle özdeşleşmiş, aşiret, toprak ilişkilerine dayalı sınıfların temsiliyetine bıraktı.

Kaynakça

- Türkiye'de Zirai Makinalaşma, Ankara: SBF Yayını, N. 39-21, Ankara, 1955.
- Alış, Ahmet. *The Process of the Politicization of the Kurdish Identity in Turkey: The Kurds and the Turkish Labor Party (1961-1971)*. Yayınlanmamış doktora tezi. Boğaziçi Üniversitesi 2009.
- Akekmekçi, Tuba – Pervan, Muazzez. (Der.) Necmettin Sahir Silan Raporları (1939-1953 Tarih Vakfı Yurt Yay.2012.
- Arslan, Rıfki. *Diyarbakır'da Toprakta Mülkiyet Rejimleri ve Toplumsal Değişme*. San Matbaası, 1992.
- Aygen, Cemal. Memleketimizde Seçimler ve Neticeleri, Ankara: SBF, Mart, 1962.
- Aytekin Gezici, Kürt Tarihi, Ankara: Tutku yayınevi, 2013.
- Beşikçi, İsmail. *Cumhuriyet Halk Fırkasının Tüzüğü ve Kürtler*. Ankara: Yurt Yayınları, 1991.
- Biyografiler 1967 ve 1973 Diyarbakır yıllıkları, Kara-Amed Dergisi, s. 1, 2, 4.
- Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980, Yapı Kredi Yayınları.
- Cem Eroğul, Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi, Ankara: İmge Kitapevi, 1990.
- Cemil Özcan, Feridun . Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi. İçinde: Türkiye'nin 1950'li Yılları, Der. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim, 2016.
- Demirel, Ahmet. *Tek Parti'nin İktidarı: Türkiye'de Seçimler Ve Siyaset (1923-1946)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- David, McDowall. *Modern Kürt Tarihi*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2004.
- Ebiñç, Sait. Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet (1839-1950), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.
- Ekinci, Tarık Ziya. *Kürt Siyasal Hareketlerinin Sınıfsal Analizi*, İstanbul: Sosyal Tarih yayınları, 2011.
- Ekinci, Tarık Ziya. Lice'den Parişe Anılarım, İstanbul, İletişim, 2010.
- Ekinci. Tarık Ziya. Kişisel görüşme kayıtları, 13 Ekim 2016.
- Emin Yalman, Ahmet. Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970.
- Kemal Karpat, Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din, İstanbul: Timaş yayınları, 2004.
- Mete Tuncay, Siyasal Gelişmenin Evreleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt:7, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.
- Miroğlu, Orhan. *Hevsel Bahçelerinde Bir Dut Ağacı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Öner, Kenan. Siyasi Hatıralarım Bizde Demokrasi, İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1948.
- Önen, Nizam, "Bir Tek Parti Dönemi Politikacısının Gözünden Cumhuriyet'in 'Doğu' Meselesi ve Bürokrasinin Hali: CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esenal'ın Doğu Gezisi", Tarih ve Toplum, Yeni Yaklaşımlar, Bahar: 2011.
- Tan, Altan. *Kürt Sorunu*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Timur, Taner. Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İstanbul: İletişim yay, 1991.
- Toker, Metin. Tek Partiden Çok Partiye, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970.
- 1900'den 2000'e Kronolojik Kürtler, Serler Matbaacılık, İstanbul, 2000.
- Unat, Nermin Abadan. Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1966.
- Zürcher, Erik-Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Diğer Yayınlar

BCA, 490.01/571.2274.1

BCA, 490.01/277.1112.2

Cumhuriyet, 21 Eylül 1957

Cumhuriyet, 26 Eylül 1957.

Hürriyet, Yalçın Doğan, 15 Ekim 2009.

TBMM Albümü 1920-2010, Cilt I.

TBMM Albümü 1920-2010, Cilt II.

TBMM Albümü, 1920-2010. 2. Cilt:1950-1980.

TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011.

TBMM Milletvekilleri Kişisel Dosyası, Sicil No: 1545, Defter No:22.

Resmi Gazete, Sayı:7880, Kabul Tarihi:3.VIII.1951, İlan Tarihi:9.VIII.1951, Kanun Nu:5826